

Atropa belladonna L. és a hozzá kapcsolódó tudásanyag egy falu növényismeretében

(Kivonat)

A dolgozat a nadragulyához (*Atropa belladonna* L.) fűződő geryeszegi (Maros megye) népi tudásanyag változását vizsgálja, több generáció ismeretein át. 130 év alatt ez a tudás gyakorlatilag eltűnt, akárcsak a növény a faluból. Az 1999-ben véglegesített dolgozat egy korábbi változatát a szerző az 1985. évi csikszeredai etnobotanikai szimpozionon mutatta be, amelynek anyagai 1987-ben már politikailag nemkívánatosnak minősültek.

*

Az ember és növényvilág egykor oly szoros kapcsolata, amely főleg a falu világát jellemezte, századunkban, de főleg az utóbbi 40–50 évben igen meglazult, szétesett. A természet növények közül a nagyüzemi gazdálkodás – a remélt nagyobb terméshozam érdekében – a tájfajtaikat szinte teljesen kiszorította. Az etnobotanika számára jobbára csak az egykor nem szövetkezetesített falvak mezői, konyha-, és virágoskertjei teremnek kuriózumokat. Itt még megmaradtak a kiveszőben levő gabonafélék és konyhakerti növények talaj- és éghajlati viszonyokhoz jól alkalmazkodott tájfajtái. Ezekből fűszer-, dísz-, és gyógynövények még gyakran találhatóak.

Nemcsak a növénytermesztés mikéntje változott, a honos tájfajták vesztek ki a legtöbb helyen, hanem a növények hasznavehetőségének tudománya is megcsappant, holott ez a paraszti tudás egyik leglényegesebb részét képezte a hozzákapcsolódó hiedelemháttérrel és babonás cselekvésekkel együtt. Meglepően gyors az a változás, amely négy-öt nemzedék életideje alatt

végbement a növényismeretben és a hiedelemvilágban. Az iskolázottság, a médiák, a megváltozott életforma és életkörülmények előbb az emlékek, majd lassan a teljes feledés világába utalták/utalják az ismereteket.

A dolgozat célja a népi növényismeret, a népi gyógyítás és hiedelemvilág egymást érintő, átfedő területén elhelyezhető növény, az *Atropa belladonna* L. ismeretszintjének felmérése egy közösség tudásanyagában és hiedelemvilágában.

A kutatópont kiválasztása tudatos volt. A marosmenti Geryeszeg, szülőfalum, amelynek népi kultúráját évtizedek óta gyűjtöm, és amelyet belülről ismerek. E közösség életének, szokásrendjének sok vonatkozását magam is megéltam, megtanultam, alkalmazkodtam hozzá. Noha rég kiszakadtam e közösségből – amely maga is erősen megváltozott – ennek ellenére ma is tagjának tekint és a gyűjtőmunkámat tisztelve legjobb tudásuk szerint segítenek.¹ Részből ezért is választottam kutatópontnak, másrészt pedig ez a gyűjtés is egy szelete lenne egy majdani falurajznak.

A gyűjtést 1992 áprilisában kezdtem, bár korábban is, más természetű, főleg hiedelemanyag gyűjtésekor már kerültek elő erre adatok, amelyeket ide beépítettem. Azóta évente, minden adandó alkalommal még kiegészítettem, pontosítottam.

A közel kétezer lelket számláló, vegyes lakosságú, zömében (80%) magyar, de román és cigány lakossággal is bíró faluban korcsoportonként válogattam ki az adatközlőket, gondosan vigyázva arra, hogy helybeliek, ne későbbben beköltözöttek legyenek. A megkérdezettek korcsoportjait a következő képpen állítottam össze:

KORCSOPORTOK	
I	7–10 éves
II	10–20 éves
III	20–30 éves
IV	30–40 éves
V	40–50 éves
VI	50–60 éves
VII	60–70 éves
VIII	79–90 éves
IX	Minden 90 év feletti személy

Egy korcsoportban általában 5–7 embert kérdeztem meg. Az adatközlők névsorában csak azoknak a nevét tüntettem fel, akiktől kérdéseimre érdemben választ kaptam. Adataikat gyakran szóserint idézem, nem tüntetem fel az a-zó, i-zó szóalakokat, mert az már nem minden esetben következetes. A tudatos kétnyelvűség, a nyelvjárás, ill. köznyelv használata jól érvényesül beszédjükben.

A kérdés során a növény helyi nevét, a matragunát² és a köz- és irodalmi nyelvben általánosan használt nadragulyát³ egyaránt, változtatva használtam. Gernyeszegen, akik még ismerték, emlékeztek rá, matraguna, madraguna névvel illették. A falu magyar nyelvjárásában gyakori jelenség a román kölcsönszavak megéléte. A jelenség fordítottja is érvényes, a helybeli románság körében.

A továbbiakban az erre vonatkozó szakirodalom segítségével próbálom a növény lehető legpontosabb leírását adni, azért, hogy összehasonlítási alap legyen az adatközlők emlékezetében élő és elmondott jellemzőkkel.

A burgonyafélék (Solonaceae) családjába tartozó, évelő növény. Vadon, bükk- és gertyánirtásokban, ritkás erdőkben, vágterek mellett utak mentén fordul elő. Gyöktörzse több fejű, a belőle fejlődő 40–50 cm hosszú, 4 cm vastag, vagy ennél nagyobb átmérőjű gyökerei kívül sárgásbarnák, belül szürkésfehérek. Gyökere karó alakú, szennyesfehér színű, enyhe szagú, undorító ízű. Szára 1–1,50–2 méter magas, egyenes, hengeres, tetején elágazó. A száruk hosszúak és bokorszerű termetet kölcsönöznek a növényeknek. Minél öregebbek a tövek, annál több szárat fejlesztenek. Levellei nyelesek, a szár alsó részén szórtak, feljebb párosan állók. Hosszúak, ellipszis, vagy tojásdad alakúak, nyélbekenyedők, ép szélűek, 15–20 cm hosszúak. Virágai levélhórnáljakkal, egyesével, vagy párosan állók; a csésze öt cimpájú, a párta 2–3 cm hosszú, hengeres, harang alakú, szennyes-ibolyaszínű, de lehet ibolyásbarna, belül sárgás alapon bíborpiros ibolyás erezzel. Termése 10–15 mm átmérőjű, lapított gömb alakú, fénylő fekete, lila nedvű, sokmagvú bogvó. Alapjánál az ótágú, csillagszerű maradandó csésze látható. Gyakran

ugyanazon a tövön nyáron a virágok alatt zöld, alább már fekete termések találhatóak. A magvak barnák, átmérőjük kb. 2 mm.

Sok nedvességet, fényt és elegendő meleget igénylő növény. Tenyészideje júniustól szeptemberig tart. Minden része erősen mérgező.⁴

A növény kultúrtörténete a legrégebbi időkig nyúlik vissza. Már a Bibliában is van utalás rá.⁵ Szépítő, gyógyító és erősen mérgező hatását egyaránt ismerték, ismerik. Latin nevének második tagja (belladonna = szépasszony) arra utal, hogy az olasz nép arcát festette vele.⁶ „A belladonna a római úrhölgyeknek arra a csöppet sem veszélytelen szokására utal, hogy ezzel a növényvel tették ragyogóbbá a szemüket, nem kis kockázatot vállalva a szépség érdekében.”⁷

Mint minden gyógynövény vagy gyógyszer, az avatott, segítőképz ember kezében orvososság, de a tudatlan vagy a gonosz jóvátehetetlen bajt okozhat vele. Mérgező, mély alvást, bódulatot kiváltó hatásáról MÉLIUS PÉTER így ír: „Ha sokat iszol a succusában, azaz kifacsart vizében, megöl. Ha gyökerét iszod borban bolondá térszen, elalut mint egy holtat”. Nem veletlenül illeti kőnyvében „bolondfű”, illetve „elalutó szép szőlő” névvel.⁸

Mérgező hatását ismerve, óvakodtak érintésétől, gyerekeknek tiltották a megközelítést is. A növényevő háziállatok ösztönösen elkerülik. Vannak azonban olyan növényevők, például a nyulak, amelyeknek bélrendszerében mérge le bomlik.⁹

Gyógyító hatását a népi gyógyászat és a mai orvostudomány egyaránt ismeri, alkalmazza. A 17. századi orvosi könyv sebgyógyító hatásáról ezt írja: „Az zöld levelét és gyökerét ha mézzel öszvetöröd és egy kis faolajjal ölgited, megrothadt sebet gyógyít”. „Ha az gyökerét öszvetöröd ecettel, Szent Antal tüzeit megoltja” (Szent Antal tüze = orbánc). „Ha két obulusni vagy egy scrupulust, azaz két pénzt nyomónét mézes vízbe vagy méhserben iszol, epét, okádást kitisztít”.¹⁰ Palócföld népi gyógyászatában ez az erősen mérgező növény a 44. helyen áll a gyógyító növények jegyzékében.¹¹ Sajnos, a mi tájaink gyógyító növényeiről ilyen jellegű rangsorolás nem készült.

A modern gyógyszeriparban drogként elsősorban a leveleket (Folium Belladonnae) és kisebb mértékben a föld alatti részeket (Radix Belladonnae) gyűjtik. Hatóanyagai alkaloidok (hioszciamin, ill. a kivonás során keletkezett származékai: az atropin, a scopolamin, a belladonin stb.), neurotrop alkaloidák, a simaizmok tónusos állapotát szüntetik meg, görcsoldó hatásúak. A maszlagos nadragulya kivonatai a legtöbb európai gyógyszerkönyvben hivatalos készítményként szerepelnek.¹² „Fő alkaloidja a hioszciamin... a növényi részek szárítása során, de főleg a kivonatok készítésekor jórészt atropinná alakul. ...Hatására a szembogár tartósan kitágul (midriazis), e célból használják a szemészetben tükörzéshez.”¹³

Nagyon fontos drog, és ezért – természetesen kellő hozzáértéssel és megfelelő óvintézkedések mellett – a gyógyszeripar számára termesztik. Kertekben való termesztésére már MÉLIUS PÉTER is utal, „kertben termő szép szőlőnek” nevezi.¹⁴

A mai gyógynövénykönyvekben is megtaláljuk a termesztésére vonatkozó tanácsokat: „Humuszban gazdag, mélyrétegű talajt igényel, fekvése félsárgykon is lehet ... Télire a palántákat takarással kell a fagytól óvni ... Nyár végén a levelek legfeljebb egyharmadát le lehet szedni.”¹⁵

Bár alkaloidái szintetikususan is előállíthatók, a gyógyszeriparban igen fontos drog. Gyógyhatása több irányú. Csökkenti a simaizmok görcskészségét, a gyomorsavtúltengést, adagolják tengeri betegség, hányinger és hányás csillapítására. Atropin származékokat tartalmazó gyógyszereket használnak az epehólyag és a húgyutak görcsös állapotának megszüntetésére, a tüdőasztmások esetében a hörgők görcsének megszüntetésére. Gyakorló orvos közlése szerint, manapság már részben háttérbe szorult és nagy körültekintéssel alkalmazzák. Különösen vigyáznak arra, hogy egy asztmás vagy fekélyes betegnek ötnél több injekciót ne adjanak, mert a szervezetben felhalmozódó alkaloida először erős eufóriás állapotot okoz, a beteg nevetőgörcsben tör ki, majd sírni kezd és megmutatkoznak a mérgezés tünetei: az izzadás, a pupillatágulás, a végtagok hidegsége.¹⁶

Gyógyszertárakban kapható készítmények: Foladon, Fobenal, Distonocalm, Calmogastrin, Tusomag, Lisadon, amelyek a növény valamelyik alkaloidját tartalmazzák.¹⁷

Egyes növényeket különleges alakja miatt titokzatosság lengett körül, félelmet ébresztettek, varázserőt tulajdonítottak nekik. Ilyen szignatúras növény a nadragulya, matraguna is. A gyökér emberalakját már MÉLIUS PÉTER Herbáriuma is leírja. „Az gyökere szőrös, mint egy majom vagy szőrös ember lába, de kétfelé hasadt gyökere az hímnak, a nőstínnak reátekeregett”.¹⁸ Amint a fenti szövegből is kitűnik, egy kis fantáziával emberalakot is láthat bárki benne. „A mandragórának, más néven embergyökér, vagy szerencsegyökér, arabosan alraun – kis képzelőerővel – emberformára emlékeztető gyökere a középkorban az arannyal egyenértékű volt, mert úgy hitték, hogy akinek birtokában van, annak gazdagságot, azaz szerencsét hoz. Ezért aztán képesek voltak egy-egy gyökéért annyi arannyal fizetni, amennyi a súlya volt.”¹⁹

A növény kultúrtörténetéhez tartoznak azok a közismert irodalmi feldolgozások is, mint MACHIAVELLI Mandragóra című színműve vagy JÓKAI MÓR Sárga rózsza című regénye. Az utóbbiban a népetimológia szerint a „nadráguja emberke” gyökér afrodisziákumként szerepel. A csikósbojtárnak majdnem az életébe kerül a szép kocsmároslány szerelmi varázslata. Különben JÓKAI jó néhány érdekes adattal szolgál a növényre és a hozzá fűződő babonákra vonatkozóan is.

Ennek a megfelelően terjedelmes előismertetésnek célja az, hogy a szak- és népszerűsítő irodalomban hozzáférhető és egy meglehetősen szűk népi közösség emlékezetében megőrződött ismeretek összehasonlítását lehetővé tegye. A növény külső leírására vonatkozóan a következő adatokat sikerült gyűjtenem, elsősorban azoktól, akiknek felmenői között valakinek a kertjében volt. Az adatközlők által elmondottakat életkoruk szerint, a legidősebbektől lefelé haladva közlöm. „Matragunája vót BRINZÁRNÉNAK is. Jó nagy, lapus bokor vót.” (BERKMÉRI SÁNDOR, 1896–1992) „Úgy képzeld

el, mint egy nagy bazsarózsa bokrot.” (ERCSE Józsefné KOLCSÁR Róza, 1901–1995) „Olyan vót, mint egy bazsarózsa bokor, kicsi tölcséres, rózsaszín virága vót.” (BÁLINT Mihályné VAJDA Anna, sz. 1923.) „Pontosan úgy néz ki, ahogy a leostyán, csak szélesebb a levele, olyan mint en-nek a néma krumplinak. Jó magasra megnő. Valami olyan bogyója vót, csak úgy képzelheted el, mint a bazsarózsa, ha kibimbózik, vagy a szalmarózsa. Olyan halvány lila. Én legutoljára Sáromberkén láttam. Még a Gostatnál dolgoztam '88-ban, szántottam meg a kertjét a mérnök úr nagyanyjának. Az öregasszon kijött, s erősen meghatta, hogy aztat kerüljük ki. Hát én megüsmertem. Most is, ha látnék megüsmerném.” (KOLCSÁR Dezső, sz. 1930.)

A leggyakoribb a bazsarózsaival (*Paeonia officinalis*) és a krumplival (*Solanum tuberosum*) való összehasonlítás.

Megszerzésére, telepítésére, megjelenésére vonatkozóan eléggé ellentmondásosak és hiányosak a közlések. Személyes emlékeit mesélte el az egyik legidősebb adatközlő: „Nagymámának, Gyurikánénak, vót. Mikar én ide jöttöm férjhez, ő itt lakott a szomszédba, édesanyáméknál, s azt mondja, hogy viszek neked is a kertbe egy szerencsefüvet. «Nekem nem kell nagymámá lelke!» «Hadd el fiam, lesz szerencsétek a házba, a ház szerencséjére teszem.» El is hozta a krajcárakat is. Tett a tövire egy fillért, a gödörnek fenekire, ahuvá elültette. Egy pénzt, egy fillért. Ide elültette a kertbe, azt mondta, hogy csak öntözzem, kúráljam.” (K. R., 1901–1995)

A megkérdezettek közül a fenti kivétellel az ültetéséről, telepítéséről senki sem tudott bizonyosat mondani. A faluban virággal, fűszernövénnel kapcsolatosan azt tartják, hogy csak úgy marad meg, ha hajtást vagy gyökeret lopnak belőle. A matraguna lopását kizártnak tartották, mérgező volta miatt.

A növény megjelenését valakinek a kertjében szerencse jelének tekintették. Egyik adatközlő így beszél róla: „Az úgy jött oda, úgy kellett kikeljen magától. Azt mondták, hogy szerencse. Azt mondták, hogy úgy búvik ki magától a szerencse.” (TÖRÖK Józsefné PAPP Ilona, sz. 1941.)

Ezt a magától való kikelést csak a fent jelzett egyetlen adatközlő tudta, másoktól rákérdezés alapján sem kaptam hasonló választ. Nem tudták már, hogy azok, akik rendelkeztek vele, honnan, hogyan szerezték.

A gondozását illetően a legtöbb és legpontosabb adatot az a férfi szolgáltatta, aki gyerekként a dédnagyanyjának minden ezzel kapcsolatos tevékenységét végignézte, megélte: „Hát én emlékszek, hogy a vénasszon, nanóm Gyurikáné foglalkozott vele. Télire bétakarta, s ő takarta ki tavasszal. Kibontotta, rendesen megkapálta, porganét tett reá, öntözte, megszedte ügyesen a leveleit. Mintha lánám mast is, piros fonallal átalakította, piros kötővel, hogy ne omoljon széjjel.” (K. D., sz. 1930.)

Azt az idősebb adatközlők valamennyien tudták, hogy a matraguna elpusztult, ha a gazdasszonya meghalt és a hátramaradt hozzátartozók vagy az, akinek ő meghagyta, nem viselte gondját. „Hát nekem elültette, de én nem gondoltam, filtem tülle. Azt mondta, hogy csak öntözzem, kúráljam. Na de aztán kiszáradott, mert nekem nem kellett, nem is akartam.” (K. R., 1901–1995) Az elhanyagolás, vagy a gazdasszony halála miatti pusztulást megerősítette több adatközlő is.

A növényt körülengő titokzatosság, halálisan mérgező volta adhat magyarázatot arra, hogy szándékosan nem merték kipusztítani, mert ha szerencsét hozhat, akkor az elpusztítása bajt is idézhet elő.

A szándékos kipusztításnak meglehetősen furcsa módját beszélte el az az adatközlő, akinek mindkét nagyanyja kertjében volt matraguna. „A másik nagyanyámnak, VAJDA Andrásné KIRILLA Máriának is volt a kertjében, de kipusztult, mert nagyanyám halála után nagyapám minden nap járt hátra és reápisilt a matragunára, hogy pusztuljon ki. Valamiért haragutt reá.” (V. A., sz. 1923.)

A fentieknek homlokegyenest ellentmondanak azok a közlések, amelyek a növény szívdosszágarra utalnak; elhanyagolása vagy gazdasszonya halála után minden tavasszal történő megjelenésére vonatkoznak. Ezt mondják arról a

tőről is, amely a környék híres gyógyító asszonyának, VAJDA Györgyné KÁDÁR Juliannának, Gyurikánének a tulajdonában volt. Ő férje halála után a leányához költözött, a matragunát áttelepítette, hozta magával. Késő öregségében a leányára hagyta, aki átültette az udvar másik részébe, és ő is gondozta, ápolta késő öregségéig. Halála után lakása helyére újat építettek, a helyet lebetonozták, de még évekig a beton szélénél előbbült a matraguna. Ez volt az a tő, amelyre magam, az alulírott is emlékszem gyermekként, főleg az örökös tiltásra, hogy ott ne járjunk, ne játszodjunk.

A növény halálosan mérgező voltát az idősebb, az ötvenen felüli generáció minden tagja tudta. A szülőknek, nagyszülőknek gondja volt rá, hogy a már járnai tudó gyermekbe beleneveljék a növénytől való félelmet és ezáltal igyekeztek őket megóvni az esetleges mérgezésről. Ugyanakkor jó őrző is volt a gyümölcsfák, cserjék táján garázdálkodó gyermekek ellen. *„Mérges vót. Halálos veszedelem. Mű, gyermekek, mentünk le nagymamákhoz, ott meggy vót, ott alma vót, ott egres vót. Mindig azt mondták, vigyázzatok, hogy mentek bé a kertbe, mert ott van a matraguna, s ha hozzáérték, mind meghaltok. Úgy féltünk attól a matragunától, hogy még közel se mertünk menni, s sokszor még hátra se mentünk a kertbe.”* (P. I., sz. 1941)

A tilalom általános voltát igazolja az előbbi és a következő emlékezés. A félelmetes növény a falu két, egymástól meglehetősen távol eső részében volt. Az merő véletlen, hogy a két adatközlő férj és feleség. *„Dezsőéknél vót egy piros nyárialmafa. Nem vót szabad hozzányúlunk, mert ott vót a matraguna az almafa alatt. Annyi vót az alma alatta, de nem mertünk hozzányúlni. Abból nem vót szabad enni.”* (TÖRÖK József, sz. 1936.)

A mérgezéssel kapcsolatosan egyetlen adatközlő említette, hogy ha a tehén megette, megdöglött tőle.

Emberre vonatkozó, halálos kimenetelű mérgezést egyet ismernek a faluban, amelyet kisebb-nagyobb változtatásokkal, hasonlóan meséltek el. A leghitelesebbnek tűnő változatot köz-

löm, amelyet attól az asszonytól jegyeztem le, akinek a családjában történt. *„Az én egyik nagyanyám, az édesanyám felől való, SUCIU Fironica volt, MALOS Mihainé. Az ő első ura egy BREJAN nevű román volt valahol a Mezőségen. Szántott a kertben két ökörral. A matraguna ki volt virágozva. Leszakított belőle két szálat, s egyet a kalapjába tett, s a másikat az ökör szarvára. Elvégezte a szántást, elé ment, rosszul lett. Nem tudtak rajta segíteni. Reggelre meghót. Az ökörral nem törődött senki, mert vele voltak elfoglalva. Reggelre az ökör is megdöglött. Nagyanyám még húszesztendő alig vót. Vót egy gyermeke, Tichia bátyám. Aztán nagyapám úgy vette el a gyermekkel. Úgy jött ő Gernyeszegre. Csak azt nem értem, hogy ha az ura attól halt meg, akkor mégis mért tartotta a kertjében.”* (V. A., sz. 1923). A történetet az ötvenen felüliek valamennyien ismerik, de sokan már úgy tudják, hogy itt esett meg a faluban, és az áldozatot behelyettesítik a második férj személyével.

A növény iránt megnyilvánuló, félelemmel vegyes tisztelet *„emberszámba”* emelte ezt a különös növényt. Személynek tekintették, köszöntek neki. A köszönést minden adatközlő tudta, és a köszönés-formulát ugyanúgy mondta el: *„Jó reggelt, matraguna! Jó estét, matraguna!”* – holott szülőfalum idősebb nemzedékének köszönés-formulái az *„Adjon Isten”*-nel kezdődnek. Bár minden érdembeli adatközlőt megkérdeztem, csak a legidősebb tudott rá magyarázatot adni. *„Ez ördögi praktika vót, nem vót tiszta dalag, ezért nem vót szabad az Isten nevével együtt emlegetni.”* (K. R., 1901–1995) Ez a magyarázat jól egybecseng a BORNEMISZA Péter szavaival: *„Minden városban, minden faluban, sőt minden házban az egész világon külön-külön babona vagyop, azaz olyba való bizodalom, kit Isten nem hagyott és azért nem isteni, hanem ördögi bizodalom.”*²⁰

Az antropomorfizációval összefüggő jelenség a szemmelverés elleni védekezés, a köpködés. Gernyeszegen illik megköpdödni a kisgyereket, a szép leányt, a terhes fiatal asszonyt, virágzó fát, hogy *„az igézet ne fogja”*. A matragunával is ezt tették.

A növényrel kapcsolatosan erősen kihangsúlyozták a borral való öntözést, nemcsak ültetéskor, hanem a növény egész tenyészideje alatt. „*Borral öntözte mindig. Vitte a félpohár bori, s öntötte le. Neki külön vót bora arra a végre.*” – emlékezik a dédnagyanyjára KOLCSÁR Dezső.

Az antropomorfizáció másik megnyilvánulása a növényrel való „*beszélgetés*”. Ezt ugyanúgy, mint a fent említett jelenségeket, minden adatközlő tudta, többen szemtanúként mesélték el, főleg azok, akik a matraguna tulajdonosának szomszédjában laktak, hiszen a telkeket elválasztó alacsony sövényen, illetve deszkakerítésen átláttak egymás telkére. „*A kertjek farába vót a matraguna. Mentünk hátra, s láttuk, hogy nagymámá diskurált vele. Mindig elment, beszélgetett vele, tanácsot kért tülle. Szomszédban laktunk láttam minden reggel.*” (PETRA Istvánné KISS Anna, sz. 1919.) „*Mikor valami nagy gondja, bánata vót, vagy elvállalt egy-egy súlyosabb beteget, sokszor órákig állott a matraguna mellett, s ejjsze tanácskozott vele.*” (K. D., sz. 1930.)

A dolgozat bevezetőjében leírt módszerrel végzett felmérés a következő eredményt mutatja. A különböző korcsoportoktól kapott válaszok pontos képet adnak arról, hogy a vizsgált közösség tudásanyagából miként tűnik el egy ismeret.

A korcsoportok szerint adott válaszok pontosan kirajzolják a növényrel kapcsolatos ismereteknek a feledés irányába mutató görbéjét.

Az első korcsoport, (7–10 évesek) számára maga a név is ismeretlen volt. Ezek nagyszülei – akik kortársaim – 7–10 éves korukban rettegve kerültek el a növényt.

A második csoportban (10–20 évesek) találkoztam olyanokkal, akik egyáltalán nem ismerték, de olyanokkal is, akiknek olvasmányélményei alapján volt ismeretes. Ezek jobbra középiskolai tanulók vagy frissen érettségizettek. Többen említették JÓKAI Sárگا rózsa című regényét.

A harmadik csoport (20–30 évesek) nagy része kissé bizonytalanul visszakérdezett: „*Nem valami növény, burján?*”

Az **Atropa belladonnának** a falu növényismeretében való megléte a negyedik kor-

csoportnál kezdődik. (30–40 évesek). Ott is leginkább azoknál, és csupán hallomás szintjén, akiknek szülei, nagyszülei meséltek róla, hogy nagymamájuk, dédnagyanyjuk kertjében volt ilyen. Nagyrészt a felmenőiktől hallottakat ismétlik, hozzáadják az olvasmány-élményeiket, esetleg a növénytanból tanultakat.

Ezzel a szinttel majdnem teljesen megegyezik a 40–50 évesek korcsoportjának ismeretanyaga. Hallottak valamit róla, de megmosolyogták a kérdést, legyintenek rá és úgy vélekednek, hogy az valami babonáság volt.

Megélt élmény, tényleges ismeret, gyermekori emlékként csak az 50–60 évesek korcsoportjában jelentkezik. Ezeknél a növény hálvány emlékképe is él, de legerősebben a tiltás és a félelem emléke maradt meg.

A 60–70 évesek már pontosan emlékeztek a növény alakjára, virágára, neveket soroltak fel, hogy kinek volt a kertjében, pontosan meg is tudták mutatni a helyét a kertben, a növényrel kapcsolatos cselekvések is feltűnnek, főleg azoknál, akiknek felmenője vagy szomszédja tartott mátragunát. Ezeknél a mérgezőstörténet is kisebb-nagyobb pontossággal már ismeretes.

A 70–80 évesek korcsoportjában találtam a legtöbb pontos közlést és valóságos élménybeszámolókat tartottak. Meg tudták nevezni azokat, akiknek a birtokában volt ez a félelmetes szerencsefű. Összesen 14 asszonyt tudtak megnevezni, románt, magyart egyaránt. Sajnos, ebben a korcsoportban igen sok olyan volt, akik korábbi gyűjtéseim alapján nagyon jó, megbízható adatközlőknek bizonyultak, de néhány év alatt a súlyos érzelmesedés, az emlékezetkiesés miatt semmi érdemlegeset nem közöltek.

Kilencvenen felüli adatközlő mindössze négy volt a faluban, mindannyukat megkérdeztem, és meglepő módon ebből a csoportból volt egy kilencven éven felüli asszony, akitől a legtöbb és legpontosabb adatot kaptam, sok személyes élményét mesélte el. (K. R., 1901–1995)

A növény külső képét illetően az adatközlők emlékei jól egybecsengnek a szakirodalmi leírásokkal. Halálosan mérgező voltát az idősebb adatközlők valamennyien tudták, azonban a legkevesebb adatot gyógyító növényként

való felhasználására találtam. Az egyetlen, akiről egybehangzóan állítják, hogy gyógyfüvei között használta, az az adatközlők által oly sokat emlegetett Gyurikáné volt, VAJDA Györgyné KÁDÁR Julianna. 1853-ban született és 1941-ben halt meg. A szomszéd faluból, Sáromberkéről hozta férjhez VAJDA György 1870 körül. Gyógyító tudományáról valamennyi érdembeli adatközlő a legnagyobb elismeréssel beszélt, unokája, dédunokái, valamennyi szomszédja és mindenki, aki ismerte. Emlékeznek arra, hogy kora tavasztól késő őszig járta a határt, gyűjtötte, szárította a gyógynövényeket. Tudott kenőcsöt készíteni rüh ellen, sebre való irt, „*csontforrasztó*” főzetet, borogatást, párlót. Többen kihangsúlyozták, hogy értett a nemi betegségek gyógyításához is. „*Jöttek hozzá messzinnőt, még a rómanság is, akik ebbe a «rosszbetegségbe» vótak, férfiak, s azakat is meg tudta gyavítani. Vót neki egy nagy szapulókádja. Az üstben főzte a burjányokat. Szénamurvát s még ki tudja mit tett belé, s aztán a kádba beléülte, amilyen melegen csak elállotta, letakarta. Ott háltak a csűrben, ott ültek egy hétig vagy kettőtig, s úgy mentek haza, mint a nagylegények. Mindennap megferesztette őket. Letakarta nagy pokrócokkal, hogy abban a párában üljenek, amég kihül a víz a kádban.*” (PETRA Istvánné KISS Anna, sz. 1919.)

Egy olyan esetet is elmesélt é dédunokája, hogy egy tízéves fiúcska amputálásra ítélt lábát megmentette. Ezt a csodaszámba menő gyógyítást a hajdani beteg fia is megerősítette. Betegeit mindig a saját házánál gyógyította. Azt azonban, hogy gyógyító tudományát honnan szerezte, még a 94 éves unokája sem tudta megmondani. Leánya, akinél özvegye közel két évtizedét töltötte, vajmi keveset tanult meg tőle, de a matragunát megőrizte.

Köztudott, hogy a gyógyítókat nagyon sokszor boszorkánynak kiáltották ki. Róla ezt egyetlen adatközlő állította, de megindokolni nem tudta. Rontást, boszorkányságot, tejbabonát a legtüzesebb rákérdezéssel sem deríthettem ki személyével kapcsolatosan. A felmérés alapján az alábbi eredményre jutottam:

– Az **Atropa belladonna** L., mint mérgező növény csak az 50 éven felüliek emlékezetében él.

- A faluban egyetlen példányról sem tud senki.
- A népi gyógyászatban való felhasználását egyetlen személyhez tudták kötni.
- Akiknek kertjében volt, főként szerencsehozó mivoltáért tartotta.
- A növényt kapcsolatosan a leghangsúlyozottabb dolog a mérgezéstől való félelem volt.
- Szerencsehozó voltában a legidősebbek sem hittek, hisznek.
- A növényt való gyógyítást kuruzslásnak tartották.
- Nagy meglepetéssel és kétkedéssel fogadták, hogy gyakran használt gyógyszereik között vannak olyanok, amelyek e növényből származó hatóanyagot tartalmaznak.

Az 1. táblázat jól szemlélteti, hogy egy családon belül, hat generáción át, hogyan tűnik el a közösség növényismeretéből az egykor oly jeles növény.

Ehhez hasonló táblázatot legalább öt rokonság esetében fel lehetne állítani. Az anyag gyűjtőcse során találkoztam olyan jelenséggel is, hogy az egy udvaron lakó négy generációt kérdezhettem meg a növényről. Az eredmény a fentihez hasonló volt. Egy másik gyűjtési alkalommal egy család négy generációja jött össze ünnepelni. A kérdezgetés alatt a legfiatalabbak rácsodálkoztak a nagymamára, főleg a dédmamára, hogy miket tud.

A legifjabbak számára teljesen ismeretlen volt minden, ami a növényt kapcsolatosan elhangzott, de nem zsenge életkoruk, hanem mai életformájuk okán. A náluk 10–20 évvel idősebbek korcsoportjában gyér ismeret és elutasítás volt a jellemző. Ha még egy generációt lépünk vissza az időben, valamivel több az ismeret, de jelen van az elutasítás, a kinevetés. A legidősebb nemzedéknek elég sok ismerete, élménye van, de hiedelemháttér nélkül.

A fentiek jól igazolják, hogy mintegy 130 év alatt, négy-öt generáció életideje folyamán egy növény ismerete, termesztése, felhasználása, a hozzá fűződő hiedelmek hogyan merülnek a teljes feledés homályába.

Adatközlők

1. BEREKMÉRI Sándor (1896–1992)
2. ERCSE Józsefné KOLCSÁR Róza (1901–1995) – K. R.
3. BÖJTHE Lajosné SZABÓ Rozália (1916–)
4. SZABÓ Vilmos (1916–1998)
5. PETRA Istvánné KISS Anna (1918–) – K. A.
6. VAJDA Lajosné SZABÓ Anna (1919–)
7. ELEKES Albertné SZABÓ Julianna (1919–)
8. BÁLINT Mihályné VAJDA Anna (1923–) – V. A.
9. KOLCSÁR Dezső (1930–) – K. D.
10. KISS Józsefné TÖRÖK Jolán (1934–)
11. TÖRÖK József (1936–)
12. TÖRÖK Józsefné PAPP Ilona (1941–) – P. I.
13. KOLCSÁR Józsefné VAJDA Anna (1941–)
14. SZÁSZ Lajosné VAJDA Margit (1942–)
15. PAPP Gyula (1942–)

Irodalom

- *** RÉVAI Nagy Lexikona II. köt. (1989, 1911). Budapest.
- BORNEMISZA Péter (1991, 1933–1937): *Az őrdögi kísértetekről. In: A magyarság néprajza II.* Szerk.: BÁTKEYÖRFFY-VISKY, Budapest.
- JÁRAIné KOMLÓDI Magda (1990): *Növényi csodák.* Budapest.
- JUHÁSZ József, SZÉKELY István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós (szerk.) (1972): *Magyar Értelmező Kéziszótár.* Budapest.
- KELEMEN Béla (szerk.) (1964): *Dicționar român-maghiar*, vol. II. București.
- MÉLIUS Péter (1978): *Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól.* (Bevezető tanulmányokkal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte SZABÓ Attila.) Bukarest.
- PÁZMÁNY Dénes (1983): *Növényhatározó.* Kolozsvár.
- PÓCS Éva, HOPPÁL Mihály (é. n.): *Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez.*
- RÁCZ Gábor; RÁCZ KOTILLA Erzsébet; LAZA, Aristide (1984): *Gyógynövényismeret.* Bukarest.
- RÁPÓTI Jenő, ROMVÁRY Vilmos (1977): *Gyógyító növények.* Budapest.
- SZABÓ Attila, PÉNTEK János (1976): *Ezerjófű.* 159. Bukarest.

Jegyzet

1. Itt köszönöm meg tisztelettel minden falusfelemnek, nagyrészt rokonnak, szomszédaimnak azt az őszinte segítőkészséget, amellyel gyűjtőmunkámat lehetővé és eredményesé tették, legjobb tudásuk szerint őszintén megnyilatkoztak, támogattak. (SZ. J.)
2. *Dicționar român-maghiar*, II. 1964. 25.
3. *Magyar Értelmező Kéziszótár*, 983, 1972.
4. RÁPÓTI, ROMVÁRY, 1977. 222–223; PÁZMÁNY, 1983. 110; RÁCZ, KOTILLA, LAZA, 1984. 113–114.
5. JÁRAIné, 1990. 8.
6. RÉVAI Nagy Lexikona, II. 1911. 263–264.
7. SZABÓ, PÉNTEK, 1976. 159.
8. MÉLIUS, 1978. 186.
9. RÁCZ, KOTILLA, LAZA, 1984. 74–75.
10. MÉLIUS, 1978. 178–186.
11. PÓCS, HOPPÁL, é. n. 19.
12. MÉLIUS, 1978. 407.
13. RÁCZ, KOTILLA, LAZA, 1984. 113–114.
14. MÉLIUS, 1978. 467.
15. RÁPÓTI, ROMVÁRY, 1977. 222–223.
16. A fenti közlést tisztelettel köszönöm a kézdivásárhelyi kórház belgyógyász főorvosának, Dr. ERDÉLYI Csabának.
17. BORCSA Irén, kézdivásárhelyi gyógyszerész nő szíves közlése, amelyet ezúttal is tisztelettel köszönök.
18. MÉLIUS, 1978. 186.
19. JÁRAIné, 1990. 9.
20. GYÖRFFY, VISKY, II. 1991 (repr.), 421.

Atropa belladonna L. și cunoștințele populare legate de ea la Gornești, jud. Mureș (Rezumat)

Lucrarea trece în revistă elementele de cunoștințe populare legate de mătrăgună (*Atropa belladonna* L.) în localitatea Gornești, la nord de Tg. Mureș. Timp de 4–5 generații (130 de ani) aceste cunoștințe s-au tot împutânat, până la dispariția totală, odată cu dispariția plantei din localitate. Lucrarea reia problemele prezentate la simpozionul de etnobotanică din 1985, de la Miercurea-Ciuc.

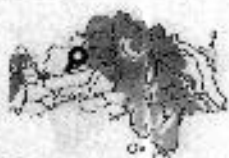

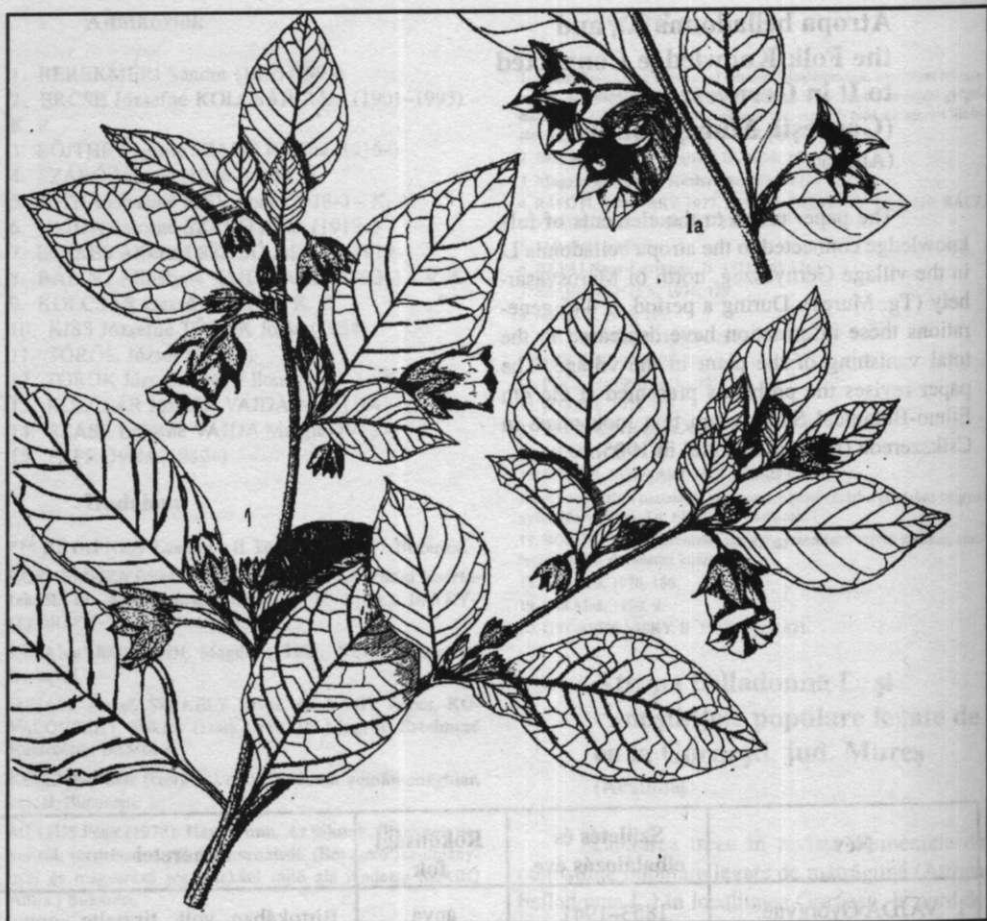
**Atropa belladonna L., and
the Folk Knowledge Connected
to It in Gernyeszeg
(Gornești, Mureș County)**

(Abstract)

The paper refers to the elements of folk knowledge connected to the *atropa belladonna* L. in the village Gernyeszeg, north of Marosvásárhely (Tg. Mureș). During a period of 4–5 generations these information have decreased to the total vanishing of the plant in the village. The paper revises the problems presented at the 4th Ethno-Botanical Symposium that took place in Csíkszereda (Miercurea-Ciuc) in 1985.

Név	Születés és elhalálozás éve	Rokonsági fok	Ismeretei
1 VAJDA Györgyné sz. KÁDÁR Julianna	1853–1941	anya	Birtokában volt, tisztelte, gondozta, gyógyított vele, szerencsehozónak tartotta, bűvös erejében hitt.
2 KOLCSÁR Mihályné sz. VAJDA Zsuzsa	1878–1973	leánya	Birtokában volt, tisztelte, gondozta, nem gyógyított vele, de szerencsehozó hatásában hitt.
3 ERCSE Józsefné sz. KOLCSÁR Róza	1901–1995	unoka	Ismerte de nem gondozta, elutasította, félt tőle, szerencsehozó voltában nem hitt.
4 KOLCSÁR Dezső	1930–	dédunoka	Ismerte, de gyógyító, szerencsehozó voltában nem hisz.
5 SIMON Mihályné sz. KOLCSÁR Ilona	1957	ükunoka	Csak nagyapja és rokonai elbeszélése alapján hallott róla.
6 SIMON Laura SIMON Andrea	1978– 1988	szépunoka	Számukra teljesen ismeretlen, nem is hallottak róla.

1. ábra *Atropa belladonna* L.

1988	SIMON András	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László
1978	SIMON László	1978	SIMON László	1978	SIMON László

